

ALLAH UĞRUNA SAVAŞ, BARIŞ VE REFAH

AVRUPA'NIN SOSYOEKONOMİK EVRİMİNDE
OSMANLI'NIN ROLÜ

MURAT İYİGÜN

ÇEVİREN
KADİR GÜLEN

MURAT İYİGÜN

Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra Boston Üniversitesi Finans ve Ekonomi bölümünde tezsiz yüksek lisans ve Brown Üniversitesi Ekonomi bölümünde tezli yüksek lisans yaptı. 1995 yılında Brown Üniversitesi Ekonomi bölümünde doktora tezini tamamladı. Washington'da Federal Rezerv Kurulu'nda ekonomist olarak çalıştıktan sonra Colorado Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevini üstlendi. 2007 yılında Harvard Üniversitesi'nde araştırmacı olarak bulundu. Çeşitli akademik dergilerde editörlük yaptı. Hâlen Colorado Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Başlıca eserleri: “Changing the Rules Midway: The Impact of Granting Alimony Rights to Existing and Newly-Formed Partnerships”, (Pierre-Andre Chiappori, Jeanne Lafortune ve Yoram Weiss ile birlikte, 2017), “Public Goods, Transferable Utility and Divorce Laws”, (Pierre-Andre Chiappori ve Yoram Weiss ile birlikte, 2015), “Social Organizations, Risk-Sharing Institutions and Industrialization”, (Avner Greif ile birlikte, 2013), “Lessons from the Ottoman Harem on Ethnicity, Religion and War”, “Agricultural Productivity and Conflict: Evidence from the Diffusion of Potatoes in the Old World,” (Nathan Nunn ve Nancy Qian ile birlikte, 2013), “On the Socioeconomic Consequences of Religious Strife and Coexistence” (2010), “Luther and Suleyman” (2008), “Timing of Childbearing and Economic Growth” (2000), “Public Education and Intergenerational Economic Mobility” (1999), “Risk, Entrepreneurship and Human Capital Accumulation” (Ann L. Owen ile birlikte, 1998).

KADİR GÜLEN

Bursa'da doğdu (1986). Selçuk Üniversitesi'nde İktisat okudu (2010). *Yurt ve Dünya, Bibliotech, Praksis, Kitaplık* gibi dergilerde yazdı. Ankara Üniversitesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalından “Heidegger'in Hegel Yorumunun Eleştirel Bir Değerlendirmesi” teziyle mezun oldu (2018). Başlıca çevirileri: Thomas E. Wartenberg, *Küçük Çocuklar İçin Büyük Fikirler* (2018, Senem Kurtar ile); Erica Chenoweth ve Maria J. Stephan, *Sivil Direniş Neden İşe Yarar* (2018); Bryan Turner ve Simon Susen (ed.), *Pierre Bourdieu'nun Mirası* (2019); Frederick C. Crews, E. M. Forster'da *Hümanizmin Tehlikeleri* (2020); Brent Adkins, *Arzu ve Ölüm* (2020); *Kıydan Köşeden Marksizm Kılavuzu* (2021); Charles Taylor, *Hegel ve Modern Toplum* (2021); Molly Farneth, *Hegel'in Toplumsal Etiği* (2021); Sarah Harasym (ed.), *Kayıp Yüzleşme* (2021), Robert Axelrod, *İşbirliğinin Evrimi* (2023), Stanton Samenow, *Suçlular Nasıl Düşünür?* (2023), Lawrence H. Keeley, *Uygarlıktan Önce Savaşlar* (2023), Miranda Fricker, *Epistemik Adaletsizlik*, (2023); Stephen Gaukroger, *Felsefenin Başarısızlıkları* (2024).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
I	
ÖN HAZIRLIKLAR	
I	
TOPLUMLAR, DEVLETLER VE DİN	26
1.1 İnanç ve Sosyal Düzen	27
1.2 Tek Tanrıcılıkta Rekabet Ne Kadar Önemli?	31
1.2.1 Ölçek Ekonomilerinin Toplumsal Avantajları	34
1.2.2 Kişiyeye Özel Manevi Mübadele	38
1.2.3 Abiretten Kaynaklı Daha Geniş Kapsamlı Zamansal Ufuklar	39
1.3 Tek Tanrılı Yönetimler...	40
1.4 ... ve Çatışma	43
II	
TEK TANRICILIĞIN YÜKSELİŞİ	
2	
İMPARATORLUKLAR	53
2.1 Bazı Tanımlar	54
2.2 Kaynaklar ve Veriler	56
2.3 Kısa Bir Tarih	58
2.4 Bazı Genellemeler	65
2.5 Hipotez	68
2.6 Tek Tanrıcılıkların Etkisini Saptamak	69
2.7 Tek Tanrılı Dinlerin Liderliği	76

TEK TANRICILIK, ÇATIŞMA VE İŞ BİRLİĞİ

3

İBRAHİMÎ TEK TANRILI DİNLERİN KÜRESELLEŞMESİ	79
3.1 <i>Yahudilik</i>	80
3.2 <i>Hıristiyanlık</i>	83
3.3 <i>İslam</i>	86
3.4 <i>İlk Etkileşimler</i>	88
3.4.1 <i>Muhammed ve Şarlman</i>	88
3.4.2 <i>Kutsal Haçlı Seferleri</i>	90
3.4.3 <i>Mağribi İspanyastı (Endülüst)</i>	93
3.4.4 <i>Ortaçağ İslam Bilimi</i>	95
3.5 <i>Zaferden Çatışmaya</i>	98

4

KAVRAMSAL ÇERÇEVE	100
4.1 <i>Bir Taslak</i>	106
4.2 <i>Kaynaklar, Çatışma ve Bölgesel Fetihler</i>	110
4.3 <i>Dinin Bunlarla Ne İlgisi Var?</i>	113

5

“KARANLIK TARAF” ORTAYA ÇIKIYOR	117
5.1 <i>Yerel Bir Kabileden Küresel Bir İmparatorluğa</i>	117
5.1.1 <i>Temeller</i>	117
5.1.2 <i>Devlet ve Yönetim Biçimi</i>	121
5.2 <i>Cihat, İslam ve Osmanlı Devleti</i>	124
5.3 <i>Batıya Dönük Fetihler</i>	126
5.3.1 <i>Altın Çağ</i>	127
<i>Fatih Sultan Mehmet (Fatih), 1432-81</i>	128
<i>Yavuz Sultan Selim (Yavuz), 1465-1520</i>	129
<i>Kanuni Sultan Süleyman (Muhteşem Süleyman), 1494-1566</i>	130

	6	
OSMANLI'NIN DİNİ VE PROTETANLARIN YAZGISI	137	
6.1 <i>Charles, Francis ve Ferdinand</i>	138	
6.2 <i>Alman İmparatorluk Meclisleri, Avusturya-Macaristan ve Papalık Müessesesi</i>	142	
6.3 <i>Kâfirlerle İş Yapmak</i>	148	
6.4 <i>Hipotez</i>	150	
6.5 <i>Veri Kaynakları ve Tanımlamalar</i>	151	
6.6 <i>Olgulara Dayalı Bakış Açısı</i>	152	
6.7 <i>Başlıca Bulgular</i>	153	
6.7.1 <i>Osmanlı Savaşları ve Avrupa İçi Şiddet</i>	155	
6.7.2 <i>Osmanlılar ve Protestan Reformu</i>	157	
6.8 <i>Zenginlik Ülkesinin Şafağında</i>	159	

	7	
ŞU HAREM GECELERİ	163	
7.1 <i>Osmanlı Fetihlerindeki Eğilimler</i>	168	
7.2 <i>Harem Hiyerarşisi ve Soy Kütüğü Bağları</i>	169	
7.3 <i>Hipotez</i>	179	
7.4 <i>Başlıca Sonuçlar</i>	180	
7.5 <i>Tartışma</i>	181	
7.6 <i>En İyisini Anneler mi Bilir?</i>	184	
7.7 <i>Kültürel Kimlik, Etnisite ve Din</i>	186	

	IV	
BARIŞÇILIK, BİRLİKTELİK VE REFAH	189	

	8	
KÜLTÜR, ÇATIŞMA VE BARIŞ		
8.1 <i>Verilerin Anlattıkları</i>	191	
8.2 <i>Temel Bulgular</i>	197	

	9	
ÇATIŞMA, POLİTİK ETKİNLİK VE ULUSAL SINIRLAR		209
9.1 Çatışmalar ve Kurumsal Nitelik		209
9.2 İkazlar, Nitelikler ve Etki Kanalları		211
9.3 Sınırlar da Çatışmanın Tezahürüdür		212
	10	
DİNE DAYALI BİRLİKTE YAŞAM, SOSYAL BARİŞ VE MADDİ ZENGİNLİK		215
10.1 Aralarında Bir Bağlantı Var mı?		215
10.2 Bireysel Sonuçlar		217
10.3 Kurumsal Sonuçlar		223
10.4. Karşılaştırmaya Dayalı Bir Gelişim Açıklaması		228
	11	
O SIRADA, DOĞU...		230
11.1 Avrupa'nın Gözünden Hasta Adamın Bilişsel Uyumsuzluğu		237
11.2 Dış Düşmanlar ve İslami Uyum(suzluk)		242
11.3 Muallakta Kalmış Bir İslam Reformu mu?		245
	KAYNAKÇA	253
	DİZİN	267

ÖNSÖZ

İnsan akılcılığı ve aydınlanma, bugüne kadar dünyanın bazı bölgelerinde eşi benzeri görülmemiş yaşam standartlarını ve modern ekonomik refahı bize miras olarak bırakmış olabilir. Fakat toplumların ve yönetim biçimlerinin tarihsel bakımdan gelişim gösterme tarzları üzerinde dinî inançların derin etkisinin olduğunu yadsımak zordur. Bu inançlar arasındaki farklılıklar, bilhassa üç büyük tek tanrılı dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) müritleri arasında, insanlık tarihinde görülebilecek en kanlı çatışmalardan bazılarında da yol açmıştır. 21. yüzyılda acı verici biçimde gözlemlemeyi sürdürdüğümüz gibi, din ve inanç farklılıkları çoğu zaman siyasi gerilimleri ve görünüşe bakılırsa çözümsüz çatışmaları harekete geçirme noktasında yeterlidir hâlâ. Tek tanrılı dinlerin doğasında var olan Tek Tanrı/Tek Gerçek Din ikiliği, bazı grupların ve toplumların dünyagörüşüne can alıcı bir bağlam sağlamaya tekrar tekrar devam eder.

Dinin sosyopolitik ve ekonomik değişimdeki rolünü keşfetme konusunda uzun ve el üstünde tutulan bir geleneğe sahip alanlarda çalışan sosyologlar, siyaset bilimciler ve felsefeciler açısından bu durum fazlasıyla açıktır. Bununla birlikte, kalkınma iktisatçıları ve iktisat tarihçileri açısından din, neredeyse *dokunulması yasak* bir mesele olarak kalmıştır. Adam Smith'ten başka hiçbir iktisatçı *The Wealth of Nations*'da ([1776] 2001) [*Ulusların Zenginliği*] din meselesine ağırlık vermemişti elbette. Din meselesini ciddiye alan küçük ama olgunluk kazanmamış bir iktisat bölümünün var olduğu da doğrudur. Bu istisnalara rağmen dinin çatışma, iktisat tarihi

ve kalkınmada oynadığı rolü konu edinen ekonomi literatürünün bugün bile yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmaz.

Din ve inanç, günümüzdeki siyasi, sosyal ve ekonomik anlaşmazlıklarla birlikte toplumların doğasını tam olarak ortaya koyduğuna göre din, çatışma ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişki konusunda daha fazla yol kat etmenin iktisatçılık mesleğinin yükümlülüğünde olduğuna inanıyorum.

Bu kitabı böyle bir amaçla ve dinin sosyopolitikte ve ekonomide oynadığı tarihsel rolü *belirleme* ve *ölçme* girişimi olarak kaleme almış bulunuyorum. Bu girişim bağlamında beslediğim bariz umut, başvurduğum yapıtların, kullandığım araçların ve sunduğum kanıtların kendi değerlerini korumasıdır. Gelgelelim, elinizdeki gibi toplumsal bakımdan hassas ve riskli, yorumlanması tehlikeli kabul edilen girişimlerde, izlenen yöntemin en baştan netleştirilmesinin zorunluluk olduğuna inanıyorum. Benim izlediğim yöntem basitti: Ele aldığım her konuda, bakış açımı dinin sosyal, politik ve ekonomik işlevleri yönlendirdiği için, umuyorum ki bütünüyle *işlevselci* bir perspektifi benimsemişimdir.

Üstelik ele alınan esas konu fazla karmaşık, tartışmalı ve çoğu zaman hassas bazı meseleleri içerse de elinizdeki kitabın aynı zamanda çok sınırlı ve basitçe kavranan bir odak noktasının olması amaçlanmıştır. Hâl böyle olunca, bu kitabın gerçekte neyi konu *edinmediğini* belirtmek, benim açımdan akademik bir mecburiyettir.

Öncelikle bu kitap, Batı'yla mukayese edildiğinde Müslüman ülkelerin aynı zaman dilimindeki “azgelişmişlik” durumunu konu edinen bir açıklama değildir. Aşağıda, Batı ile Yakın Doğu arasındaki ekonomik ve sosyopolitik farklılıklara karşılaştırmalı bir bakış açısıyla tahsis edilmiş bazı gelişigüzel veriler bulunabilir elbette. Ben bu verileri büyük oranda bağlamsal amaçlarla sınırlandırdım; bu veriler sayıca azdır çünkü önümüzdeki süreç, Batı'nın neden Sanayi Devrimi'yle yükselişe geçtiğini ve İslam Dünyası'nın neden karşılaştırmalı bir noktadan durgunluğa girdiği problemini tatmin edici

biçimde açıklayabilir. Buna karşılık, ele alınan konuların her noktasında din, çatışma ve sosyopolitik ve ekonomik değişimlerin var olması ölçüsünde benimsenen esas amaç, toplumların sosyopolitik ve ekonomik açıdan geçirdiği tarihsel evrimde dine dayalı etkilerin rolünü tespit etmektir. Batı ile Yakın Doğu arasındaki ekonomik ve sosyopolitik farklılıkların temelinde, bu birinci dereceden etkilerin varlığını sürdürmesini olanaklı kılan çeşitli düzenekler ya da yöntemler pekâlâ mevcut olabilir. Elinizdeki kitabın daha sonraki bazı bölümleri bu düzeneklere ve yöntemlere yüzeysel bir şekilde değinmiştir.

Burada ima edilen gerçek şudur: Bu kitap aynı zamanda kişi başına düşen gelir, okuryazarlık, yaşam beklentisi, bebek ölümleri ya da sağlık gibi iktisadi refahın dar anlamda tanımlanmış çağdaş kriterleriyle de ilgili değildir. Konunun gerektirdiği gibi, kitabın tamamına yayılan analizin zamansal çerçevesi, tipik olarak 4,500 yıl öncesinden 17. yüzyılın sonlarına ve 18. yüzyılın başlarına kadar uzanan dönemi kapsıyor; bu tür verilere erişimin bile olanaksız olmasa da zor olduğu bir zaman aralığıdır bu. Bütün bunların neticesi şudur: Bu kitapta benimsediğim fikirlerin tamamı olmasa da büyük kısmının tarihçilerin, filozofların ve ilahiyatçıların yazılarında güzelce dile getirilmiş tarihsel örnekleri mevcuttur ki bunlardan bazıları inanç ve dinin işlevsel veçhelerini daha geniş anlamda siyasi, sosyal, ekonomik istikrar ve güç açısından ele almıştır. Kısmen bu temelden hareketle bu kitapta ele alınan problemler ekonomik gelişme etrafında döndüğü zaman, sosyal gruplar ve yönetim biçimleri arasında ve dâhilinde iç barışın ne oranda muhafaza edildiğine ek olarak, genellikle sözünü sakınmadan altını çizdikleri şey, eski uygarlıkların sosyopolitik istikrarı, dayanıklılığı ve coğrafi boyutudur.

Bu kitabın odağında basit ve çok gelişmemiş bir bakış açısı olabilir. Yine de tek nedene dayalı açıklamalardan oluşan bir eser olması da amaçlanmamıştır. Açıkça umuyorum ki bu

kitabın bir parça ışık tutabileceği bazı boş alanlar ve ilginç konular var ama ben, dinsel kimlik ile inancın tezahürlerinin ve neticelerinin, burada tartışılan sosyopolitik ve iktisadi gelişmelerin tek belirleyicisi olması şöyle kenarda dursun, en önemli belirleyicisi olduğuna ne inanıyorum ne de anlatmak istediğim şey bu.

Esasında bu kitap, dinin *işlevselci* veçhelerini insan toplumlarının gelişimiyle harmanlayan can alıcı üç problemi konu ediniyor: Siyasi iktidar ve örgütlü din bu kadar süratli ve başarılı biçimde neden ve nasıl iç içe geçmiştir? Din, tarihsel bakımdan çatışmalarda nasıl rol oynamıştır? Din güdümlü çatışmaların sosyopolitik, demografik ve ekonomik etkileri nelerdir?

Hem din hem de inanç tarihsel bakımdan toplumlar bünyesinde çok merkezî rol oynamıştır, fakat MÖ 800 ile MS 600 arasındaki dönem, yeni dinlerin ve manevi inanç sistemlerinin ortaya çıkması noktasında bilhassa verimli bir zaman dilimi olmuştur. Tek tanrılı üç İbrahimî dinin tamamı (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam), Alman filozof Karl Jaspers'in Eksen Çağı adını verdiği bu dönemde doğmuştu. Burada dikkat çekiçi olan şey, örgütlü dinin –özellikle Hıristiyanlık ve İslam'ın ve daha düşük oranda Yahudiliğin– Eski Dünya Devletleri arasında nispeten kısa süre içerisinde yaygınlık kazanma düzeyidir. Bu yaygınlık düzeyi, büyük ihtimalle, tek tanrılı dinlerin doğasında bulunan bazı karşılaştırmalı üstünlüklerin tezahürü olabilir.

Bununla birlikte tek tanrılı dinlerin tamamı olmasa da büyük kısmı Tek Gerçek Tanrı temasının etrafında döner ve bu dinler en azından örtük biçimde Tek Gerçek Din'e dayanırlar. Birbirini karşılıklı olarak dışlayan iddiaları iktidar sahibi ve dayatmacı öğretiyle ele aldığınızda er ya da geç iman sahibi kitlelerin birbiriyle mücadeleye giriştiğini görürsünüz. Mevcut gerçekler şunu ortaya koyuyor: En nihayetinde, tek tanrılı dinler ne zaman birbirleriyle karşı karşıya gelse, *aralarındaki anlaşmazlıklar genellikle kendi içlerindeki ihtilafları gölgede bırakıp görmezden gelecek kadar güçlüydü*. Avrupa ve Orta-

doğu söz konusu olduğunda, bu tür dinamiklerin, toplumların örgütlenmesi kadar yönetim biçimleri üzerinde de birtakım kalıcı ve ciddi yansımaları olduğunu ortaya koyacağım.

Elinizdeki kitap dört kısımdan oluşuyor. Sosyopolitik örgütlenmede ve merkezî devlette dinin oynadığı rolü konu edinen literatürün geniş kapsamlı şekilde tartışılması sayesinde kitabın arka planını oluşturan ilk kısım tek başına kitabın Birinci Bölümünü oluşturur. Sosyologların hususi olarak hem dinin rolü hem de inançla bağlantılı ahlaki ve etik meselelerin *toplumsal istikrara uygun temel* oluşturup oluşturmadığı konusunda söyleyecek çok fazla şeyi vardı. Aslında sosyoloji bünyesindeki akımlardan biri, tek tanrıcılığın söz konusu işleve hizmet etme noktasında bilhassa etkili olduğu fikrini desteklemiştir. Öte yandan siyaset bilimciler de merkezî devletin etkinliğine nüfuz etme noktasında dinin ve siyasi iktidarın birbirini ne ölçüde tamamladığı meselesine odaklanmıştı. Ayrıca üç büyük tek tanrılı İbrahimî din bünyesindeki dinsel çekişmelerin ya da ittifakların tarih boyunca ne ölçüde şiddetli çatışmalar üretip bunları sürdürdüğünü geniş kapsamlı şekilde belgelemişlerdi.

İkinci kısım, siyasi otorite ile örgütlü dinlerin toplumlara birtakım sosyopolitik avantajlar bahşederek tarihsel bakımdan nasıl etkileşime girdiğini ele alan iki bölümden oluşuyor. İkinci Bölüm, İbrahimî tek tanrılı dinlerin MS 8 ve 15. yüzyıllar arasında dünya genelinde yayılma ölçeğini ve hızını tespit ederek başlıyor. Ardından tek tanrılı toplumların –özellikle de Hristiyanlığa ve İslam’a bağlı olanların– muhtemelen tek tanrıcılığın sunduğu çeşitli sosyopolitik, işlevselci avantajlar sayesinde nasıl gelişip zenginleştiğini belgeliyor.

Üçüncü Bölüm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın ortaya çıkışlarını izleyen kronolojilerini tartışıp belgelere dayandırıyor. Bu dinlerin paylaştığı birçok müşterek fikir olsa da bunlar arasında, özellikle de Ortaçağ toplumlarında nasıl geliştikleri konusunda, aynı ölçüde göz alıcı farklılıklar mevcuttu. Fakat onlara inananların Tek Gerçek Tanrı’nın öğretilerini aktif ola-

rak destekleme noktasındaki gayretkeşliğini ve motivasyonunu kalıcı biçimde harekete geçiren bir ortak özellikleri vardır. Tek tanrıcılığın yayılım gösterme ve sosyopolitik sistemlere uygun istikrar ve dayanıklılık oluşturma noktasındaki başarısı, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'la ilişkili uygarlıkların eninde sonunda doğrudan karşı karşıya geleceklerini anlatıyordu.

Üçüncü iş birliği, çatışma ve din arasındaki ilişkiyi masaya yatıran dört kısımdan meydana geliyor. Bu dört kısım, hep birlikte, tek tanrılı dinlerin kendi inanmaları arasında vuku bulan dinler arası çatışmaları ne ölçüde yoğunlaştırıp muhafaza ettiklerini belgeliyorlar. Sonuç olarak, dinler arası çatışmaların, çoğu durumda din içi düşmanlıkları bastırıp gözlerden uzaklaştırdığını da ortaya koyuyorlar.

Dördüncü Bölüm, aşağıda girişilecek tartışmaya analitik temel sağlamak amacıyla hem iş birliği hem de çatışmada kültürel yakınlığın –hususî olarak dinsel yakınlığın– oynadığı rolü vurgulayan basit bir kavramsal çerçeve sunuyor. Bu çerçeve, dış tehditlerin mevcut iç çatışmaları yoğunlaştırmak yerine grup içindeki iş birliğini hangi koşullarda teşvik ettiğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Osmanlı Türklerinin 15 ve 16. yüzyıllar boyunca, Avrupalı laik ve dinsel otoritelerle girdiği çekişmeler, bu tür çatışmaların somut örneğidir. Bilhassa 15 ve 16. yüzyıllar arasında gücünün zirvesinde olduğu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da derin ve kalıcı etkisinin olması, dinsel ve jeopolitik rekabetin azımsanmayacak kısmını oluşturuyordu. Beşinci Bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldaki yükselişine şöyle bir göz atıyor ve Avrupa karşısında ne oranda ciddi bir tehdit hâline geldiğini belgeliyor. Göreceğimiz gibi dinsel farklılıklar ile Osmanlıların birbirlerini nasıl gördükleri arasında büyük bir ilişki vardı. Bu farklılıklar ilk Osmanlı hükümdarlarının başlıca emperyal hedeflerinde tezahür etmişti ve Avrupalıların 11 ve 13. yüzyıllar arasında Müslümanlara karşı örgütlediği Kutsal Haçlı Seferleri'nde bunun ilk örnekleri görülüyordu.

Osmanlılar, en parlak dönemlerinde Avrupa'yı kültürel ve iktisadi açıdan geri kalmış bir bölge olarak görmezden gelmişti ama kendi imparatorlukları ile Avrupa toplumları arasındaki sosyal, ekonomik ve politik uçurumun inkâr edilemez bir hâl almaya başladığı 18. yüzyıldan itibaren istemeye istemeye ama ağırkanlı şekilde onu taklit etmeye koyuldular. Buraya kadar anlatılanlar zaten bilinen şeylerdir. Bu kadar bilinmeyen şey ise Osmanlıların Avrupa'da meydana gelen birtakım kayda değer gelişmeleri ne ölçüde etkilediğidir. Sosyal bilimciler çoğu durumda dinin çatışmayı ve iş birliğini ne ölçüde etkilediği meselesiyle ilgilenmiştir. Oysa iktisatçılar açısından daha geniş kapsamlı ve konuyla eşit ölçüde alakalı bir mesele daha vardır: Eğer dinsel yakınlık varoluşsal tehditler karşısında iş birliğinin sürdürülmesine yardımcı oluyorsa, şu durumda dinsel açıdan farklı tehditlerin ülke içinde bir arada yaşamayı teşvik ettiği ve hem sosyopolitik hem de ekonomik değişime arka çıktığı tarihsel örnekler mevcut muydu?

Bu maksatla, 14 ve 15. yüzyıllarda, Roma Katolik Kilisesi'nin tekeli dinî gücüne karşı çeşitli meydan okumaların gerçekleştiğini kabul etmek önemli olsa da bu hareketlerin hiçbiri başarıya ulaşamamıştır. Buna karşılık, 16. yüzyılda Protestanlığın ve ardından onun Zwinglianizm, Kalvinizm ve Anabaptizm gibi çeşitli mezheplerinin doğuşu, hayatta kalması ve gelişmesi, Osmanlı tarihinde dönüm noktasını temsil edegelmiştir. Peki, daha önceki reform girişimleri başarısızlığa uğramışken, Luthercilik ve onun yan kolları nasıl tomurcuk vermişti?

Geleneksel tarih yazımı, Lutherciliğin yükselişini ve yayılmasını, Martin Luther'in 1517'de Wittenberg'deki kale kilisesinin kapılarının önünde arz-ı endam etmesinden yaklaşık 60 sene önceki olaya, matbaanın icadına bağlar. Buna göre matbaa olmadan bir reform –en azından Martin Luther'in ateşlediği reform hareketi– söz konusu olmayabilirdi. Gelgelelim, bazı tarihçiler, tek nedene dayalı bu bakış açısına itiraz ederler. Müslüman Osmanlıların askerî gücünün ve Avrupa'daki fe-

tihlerinin aynı zamanda Proteston Reformu'nun Avrupa'da hayatta kalmasına ve yayılmasına yardım ve yataklık ettiğini ileri sürerler. Altıncı Bölüm'de Osmanlıların Protestanlara hangi yollarda yardım etmiş olabileceği ele alınıyor. Mesela bazı yazarlar, Osmanlı'nın Avrupa'ya yönelik girişimlerinin bir yanda Alman Protestan liderler, diğer yanda Kutsal Roma İmparatoru, Habsburg Kralı ve Katolik papalık arasında gerçekleşen pazarlıkları etkilediğini vurgulamıştır. Diğer yazarlar ise Osmanlıların 16. yüzyılın başlarında Habsburglara karşı kazandığı orantısız zaferlerin, Habsburgları sömürüp sermayeye çevirmeye fazlasıyla hevesli olan gelişim aşamasındaki Protestanlar için pazarlık kozuna dönüştüğünü kaydetmiştir. Tüm bunlar, Avrupa'nın doğu sınırlarına acımasızca saldıran merhametsiz Osmanlı Türklerinin, gerçek dinden ve ilahi istikametten saptıkları için Hıristiyanlara kesilmiş ilahi cezadan başka bir şey olmadığını Martin Luther'in bizzat ilan etmesiyle vuku buluyordu.

Altıncı Bölüm, Osmanlıların Avrupa'da gerçekleştirdiği fetihlerin Avrupa içindeki şiddetli çatışmaları, hususi olarak da Protestan reformcular ile Katolik karşı reformcular arasındaki çatışmaları ne ölçüde etkilediğiyle ilgili analizle devam ediyor. Göreceğimiz gibi Protestan reformcularla Karşı Reformcu güçler arasındaki askerî çatışmaların yoğunluğu, olumsuz biçimde Osmanlı'nın Avrupa'daki askerî faaliyetlerine bağlıydı. Osmanlı'nın askerî fetihlerinin ayrıca Avrupa içindeki düşmanlıkların uzunluğunu etkilediğine ilişkin birtakım sağlam kanıtlar mevcuttur. Üstelik Osmanlıların Avrupa'da giriştiği seferlerin etkisi, Osmanlı sınırından uzaklaştıkça zayıflamadan varlığını sürdürmüş gibi görünüyor. Ama Osmanlıların Avrupa içi çatışmalardaki etkisi zamanla azalıyordu ve 16. yüzyılın sonlarında veya 17. yüzyılın başlarında büsbütün yok olmuştu.

Dinsel ve etnik kimlikler, Osmanlı-Avrupa siyasi söylemine ve etkileşimlerine daha incelikli başka biçimlerde de renk katmıştı. Yedinci Bölüm, çatışmaların ve savaşın yönlendirilmesi

ve devam ettirilmesinde etno-dinsel bağların etkisine karşı devlet ideolojilerinin etkisini incelemek amacıyla Osmanlı'nın eşi benzeri olmayan emperyal tarihini araştırıyor. Osmanlı tarihinin bu arayışla ilişkisi vardır çünkü İslam uğruna Batı'ya karşı sürdürülen kutsal savaş ideolojisi, sıklıkla Osmanlı'nın Batı'da daha fazla çatışmaya girişmesinin nedeni olarak öne sürülmüştür. Karşılıklı olarak bu iddiayı dışlamayan diğer hipotez ise imparatorluk haremının Osmanlı devlet meselelerinde hatırı sayılır bir siyasi güce sahip olduğunu ileri sürer. Üstelik kuruluşunu takiben Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz bölgesinden İslam'a geçenlerin alışlagelmiş biçimde askerî, idari ve saray hiyerarşileri içinde birçok önemli görev üstlendiği imparatorluk, oldukça kısa süre içinde çok ırklı ve çok dinli bir uygarlık hâline gelmişti.

Sonuç olarak, dördüncü kısım, dinsel olarak güdümlenmiş çatışmaların ve demografik, sosyopolitik ve ekonomik örgütlerdeki iş birliğinin uzun vadeli sonuçlarını açıklar. Örneğin dinsel ve etnik fraksiyonlara ayrılma, empirik büyüme ve kalkınma literatüründe dikkat çeken bir rol oynar ki onun çok çeşitli sonuçlara neden olduğu defalarca gösterilmiştir. Muhtelif araştırmalarda, etno-dinsel ihtilafların sosyopolitik ahenk, siyasi kurumların niteliği ve uzun vadeli iktisadi büyüme üzerinde zararlı etkileri olduğu tespitinde bulunulmuştur. Toplumsal fraksiyonlara ayrışmanın çeşitli iktisadi ve politik sonuçlar üzerinde önemli etkileri olmasına rağmen, toplumların ilk etapta neden ve nasıl fraksiyonlara ayrıştığına dair çok az şey biliyoruz. Sekizinci Bölüm, en azından kısmen, dinsel fraksiyonlara ayrışmanın çatışmalar tarihinin bir ürünü olduğunu belgeliyor; tarihsel bakımdan MS 1400 ile MS 1900 yılları arasında daha fazla sayıda Hıristiyan-Müslüman savaşlarının yaşandığı ülkeler, bugün daha yoğun bir dinsel homojenliği yansıtıyor. Takip eden Dokuzuncu Bölüm ise uzun vadeli tarihin ve çatışma örüntülerinin modern dünyada iş başında olan siyasi sınırlar üzerinde de etkili olageldiğini kanıtıyor.

Bu açıdan, MS 1400 ile MS 1909 yılları arasında, impa-

ratorluğu yöneten 31 padişahın altısı dışında hepsinin anne tarafından Türk olmayan ya da İslami olmayan soy kütüklerine sahip olması anlamlıdır. Öncelikli amaçları arasında kutsal savaşın yer alabileceği güçlü bir imparatorluk açısından, bu etnik çeşitlilik, dinsel kimlik ile çatışmanın sürekliliği arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, Gaza ideolojisinin örneklediği gibi, Osmanlı'nın emperyal hedeflerinin savaşlar ve fetihler açısından önemli ama yeterli olmadığını ortaya koyar. İmparatorluğun emperyal genişlemesi özelinde Batı'ya yöneliminin büyük kısmını dengeleyen, anne tarafından Avrupalı ve Hıristiyan geçmişli olan saltanat sahibi padişahların etno-dinsel kimlikleri de neredeyse aynı ölçüde önem arz ediyordu.

Bundan sonra gelen on ve on birinci bölümler, dinî kimlik ve çekişmenin Avrupa ve Ortadoğu'daki gelişmeleri hangi yoldan etkilediğini karşılaştırmalı bakış açısından ele alıyor. Aslına bakarsak Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslami ve Hıristiyan güçler arasındaki çatışma ve şiddetli mücadeleler sürse de Avrupa'da yayılan şey dinlerin bir arada var olması ve kabulüydü. Dolayısıyla Avrupa'daki siyasi fraksiyonlara ayrışma tutumuna Hıristiyanlık içindeki dinsel çoğulculuk eşlik etmişti ve bu durum kıtanın ekonomik yükselişinden önce meydana gelmişti. Oysa elinizdeki kitabın son bölümünde ele alındığı gibi, dinler arasındaki fikir ayrılıkları, İslam dünyasının Avrupa'nın ekonomik yükselişine gösterdiği muhtelif tepkilerde rol oynayan önemli bir faktördü.

Elinizdeki kitabın iki dört ve altı ile dokuz arasındaki bazı bölümleri temelde niceliksel ve istatistiksel analizlere dayanacak şekilde bir araya getirilmiştir. Fakat kitabı daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırabilmek amacıyla, bu tür teknik malzemelerin tamamını çevrim içi eklere aldım ve okuyucuları bu kaynaklara ve hakemli profesyonel yayınlarda ve çalışma raporlarında yayımlanan makalelere yönlendirdim.

Keza okurlar, kitap ilerledikçe, ilk bölümlerde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'la ilgili daha geniş kapsamlı yaklaşımın

yerini ağırlıklı olarak Hıristiyanlık ve İslam arasındaki ilişkinin belgelenmesi ve analiz edilmesinin almasıyla, vurgunun büyük oranda değiştiğini fark edeceklerdir. Bu gelişim kâh tarihsel kayıtları kâh 15 ve 18. yüzyıllar arasında din ve dinle ilgili temel çatışmaların çoğu durumda İslam'ı ve Hıristiyanlığı benimsemiş toplumlar arasında gerçekleştiği gerçeğini yansıtır.

Bu proje pek çok kişinin desteği, teşviki ve rehberliğiyle hayata geçti, olgunlaştı ve şu anki hâline ulaştı. Bu bağlamda University of Chicago Press'e ve kıdemli editörlerim David Pervin ve Joe Jackson'a gerçekten minnettarım. Gösterdikleri sabır ve iyimserlik kadar gerçekliği yansıtmam ve tutarlı kalmam yönündeki çabaları, bu girişimin başarıya ulaşmasında etkili oldu.

Ekonomiyle gerçekten tanışmam, 1990'ların ortalarında Brown Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olduğum sırada gerçekleşmişti. Merhum Herschel Grossman Brown'daki danışmanımdı ve kitaptaki bazı kavramsal malzemelerde onun ekonomi politik alanına yaptığı katkılardan yararlanılmıştır. Herschel'den olağanüstü iç görünüm değerini ve ekonomiyle siyasete ilişkin her şeye duyulan tutku ve bağlılığı öğrendim.

Northwestern Üniversitesi'nden Joel Mokyr ve Stanford'dan Avner Greif, ekonomi tarihindeki "altın standardını" tayin ettiler ve Duke'tan Timur Kuran, İslam ve ekonomi anlayışımızı başka hiçbir bilim insanının yapamadığı ölçüde genişletti. Destekleri ve yol göstericiliklerinin yanı sıra daha önceki taslak hâlindeki yazmalarına dönük ayrıntılı ama yapıcı eleştiriler getirdikleri için çok şanslıyım ve kendilerine son derece minnettarım. Aynı zamanda iki isimsiz eleştirmene de ayrıntılı geri bildirimleri ve yorumları için entelektüel anlamda büyük şükran borçluyum; Brown Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Fahri Profesörü John Modell ve Colorado Üniversitesi'ndeki meslektaşlarım Lee Alston, Ann Carlos, Wolfgang Keller ve Carol Shiue. Onların desteği ve eleştirel katkıları olmasaydı, bu iddialı girişimin bitme noktasına geldiğini göremezdim.

Yıllar boyunca, çok sayıda üstat, ortak yazar, meslektaş

ve öğrenciyle çalıştım; onlar olmasaydı mesleki yolcuğum ne tamama ermiş ne de tatmin edici olurdu. Bu anlamda Stanford'dan Avner Greif'e, Harvard'dan Nathan Nunn'a, Yale'den Nancy Qian'a, Hamilton Koleji'nden Ann Owen'a, Harvard Kennedy Okulu'ndan Pınar Doğan'a, Federal Rezerv Kurulu'ndan Andrew Levin'e, Louisiana Eyaleti'nden Naci Mocan'a, Oded'e, Kenyon Koleji'nden Galina An'a, George Washington Üniversitesi'nden Maggie Chen'e, Dustin Frye'a, Colorado'dan Tim Larsen ve (sekiz ve dokuzuncu bölümlerdeki materyali üretmek için birlikte çalıştığım) Erin Fletcher teşekkür ederim. Ayrıca bu projenin kritik tamamlanma aşamalarında sunduğu araştırma desteği için Joshua Schabla'ya ve son editöryal ve redaksiyon aşamalarında bana rehberlik ettiği için University of Chicago Press'ten Jillian Tsui'ye de teşekkür ederim.

Bu kitabın temelleri, son on yıllık dönemde düzensiz aralıklarla peşinden gittiğim bir araştırma gündemine dayanır. Bu girişimin parçası olarak birkaç tane akademik makale kaleme aldım ve bunlarla ilgili çok sayıda arkadaşımın ve akademisyenden paha biçilemez yardımlar gördüm. Bunlar arasında Columbia Üniversitesi'nden Ron Findlay; Harvard Üniversitesi'nden Rachel MacCleary ve Robert Barro; Chapman Üniversitesi'nden Jared Rubin; Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nden Yadira de Gonzales de Lara; Davis'teki California Üniversitesi'nden Alan Olmstead, Peter Lindert ve Gregory Clark; John Wallis Maryland'de ve Caltech'ten Philip Hoffman var. Sundukları katkılar ve iyileştirme yönündeki önerileri için kendilerine minnettarım.

2003 yılından bu yana Columbia Üniversitesi'nden Pierre-Andre Chiappori ve Tel Aviv Üniversitesi'nden Yoram Weiss ile çalışma şansına sahip oldum. Onlarla yaptığım iş birliği hane halkı ekonomisi meselesine odaklanıyor ve bu kitabın temel izlekleriyle çok az örtüşüyor ya da hiç örtüşmüyor. Yine de onlarla çalışmak yetenekli beyinlerin, detaylara gös-

terilen bağlılığın ve çalışma tutkusunun neler yapabileceğini gösterdi bana.

Princeton'daki İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışan Dani Rodrik'i 1998'den beri tanıyorum ama yeniden bağlantı kurup proje üzerinde iş birliği yapmamız için bir beş yıl daha geçmesi gerekti. Dani'yi olağanüstü bir akademisyen yapan şey, tarihçilik mesleğinde eşine bir hayli nadir rastlanan güçlü bir zekâ ile açık fikirliliği çaba göstermeden birleştirmeyi başarmış olmasıdır. Bu kitabın çeşitli taslaklarına ilişkin birçok ayrıntılı öneri ve yorum sunduğu için kendisine minnettarım.

Kız kardeşlerim Gülesin Pınar ve Gülsevin Roberts ile kayınbiraderlerim Halit Pınar ve Tom Roberts'a sonsuz destekleri ve teşvikleri için minnettarım. 25 yıldan fazla süredir bana ilham kaynağı olan lise aşkım Oya İyigün'le evliyim. Kitabın taslak hâlinin çeşitli versiyonlarının düzenlemesiyle redaksiyonunu yaptığı için kendisine minnettarım. Oya'ya ve bana Erin ve Dora İyigün adında iki olağanüstü kız çocuğu ihsan edildi. Onların büyüyüp olağanüstü bireylere dönüşmelerini izlemek benim hayatta aldığım en büyük hediye oldu.

62 yıllık evlilikleri boyunca mutluluk, dürüstlük ve sonsuz bir entelektüel merak sergileyen annem ve babam Ayten ve Şemsi İyigün'e sonsuza kadar minnettar kalacağım. Elinizdeki kitap, Kasım 2011'de vefat eden babama ithaf edilmiştir.